

AKTUELNOST TUMAČENJA POJMA POGLEDA NA SVIJET AKADEMIKA DRAGUTINA LEKOVIĆA

THE ACTUALITY OF INTERPRETATION OF THE WORLD VIEW OF ACADEMIC DRAGUTIN LEKOVIĆ

ABSTRACT The view of the world is most precisely defined by the notion of conceptions of the world, because conception means not only grasping and seeing the world, but also achieving a clear theoretical definition of the world and a clear orientation in the world. The notion of conceptions of the world, indicates the operative, ie. an active moment in man's thought-appropriation and conception of the world. Conception is a process that has been completed, ie. a complete and harmonious conception of the world, of man's relation to the world, and of man's place in the world.

Key words: world view, conception of the world, logistic valence, language-self-understanding, crisis of sense, freedom, justice, democracy.

APSTRAKT Pogled na svijet, najpreciznije se definiše pojmom koncepcija svijeta, jer koncepcija znači ne samo zahvatiti i sagledati svijet, nego i postići jasno teorijsko određenje svijeta i jasnu orijentaciju u svijetu. Pojam koncepcija svijeta, ukazuje na djelatni, tj. aktivni momenat u čovjekovom misaonom prisvajanju i osmišljavanju svijeta. Koncepcija je proces doveden do kraja, tj. cjelovito i skladno osmišljavanje svijeta, čovekovog odnosa prema svijetu, i čovjekovog mjesta u svijetu.

Ključne riječi: pogled na svijet, koncepcija svijeta, logosna valentnost, jezik-samorazumijevanje, kriza smisla, sloboda, pravda, demokratija.

Uvod: Dragutin Leković: iskušnik filozofije i nauke

Akademik Dragutin Leković je bio doživotni iskušnik filozofije i nauke. Međutim, nije bilo filozofskog „vladike“ koji je mogao „zamonašiti“ akademika Lekovića u neki zatvoreni „manastir“ filozofije i nauke. Akademik Leković je bio uvijek na provjeri otvorenosti filozofije i nauke i kao takav ostao je do kraja svog uspravnog, gospodstvenog bivstvovanja.

Akademik Leković je bio marksist, ali sa punom etikom odgovornosti sa stanovišta kritičke misli u odnosu na najveće domete svjetske filozofske misli i njene aktualizacije. „Ta aktuelnost dolazi otuda, ističe akademik Leković, što živimo ne samo u vreme grandioznog naučno-tehničkog napretka, koji znatno ubrzava i usložnjava istorijsko kretanje, i zajedno s tim menja ustaljena shvatanja sveta, nego i vreme zaoštrene idejne borbe o kretanju i smislu samog savremenog istorijskog kretanja“ (Leković 1984: 21).

Ovdje preuzimam veliku obavezu, da iz bogatstva Lekovićevih kritičkih analiza najznačajnijih svjetskih filozofa i teoretičara pogleda na svijet, kritički ukažem na njegova lucidna izvođenja vlastitih stavova u kojima je dao trajan doprinos filozofskom i naučnom razumijevanju pogleda na svijet kao demijurgu spoja Logosa i Istorije.

Uz to, zahvalan sam akademiku Lekoviću, pored gostoljubivosti koju mi je često ukazivao u njegovoj rodnoj kući u Godinju, za inspiraciju koja je moju sociološku imaginaciju podstakla na izvođenje vlastitih stavova o pogledu na svijet.

I. Principijelnost pojma pogleda na svijet

Akademik Leković afirmiše principijelnost kao osnovu Pogleda na svijet u smislu „cjelovite koncepcije svijeta i sagledavanja mjesta i uloge čovjeka u svijetu i njegovog odnosa prema svijetu“ (Leković, 1984: 22).

Sociološki posmatrano, ovdje su sadržane dvije, bitno različite sociološke činjenice:

1. Pogled na svijet formiran u duhovnoj sferi, kao pojmovna i kategorijalna odrednica društvene stvarnosti – *teorija pogleda na svijet* koja obuhvata početak i kranju tačku univerzuma;
2. Pogled na svijet kao „vlasništvo“ određenih subjekata, na osnovu kojeg oni pridaju značaj, značenje i smisao, početku i krajnjoj tački univerzuma i svom mjestu u svijetu.

Ovo su dvije objektivne činjenice koje sociologija, kao egzaktna nauka, nastoji da identifikuje, tipizira i objasni njihov odnos, na osnovu teorije pogleda na svijet i njene problematizacije na pojedinim nivoima društvene apstraktnosti.

Bez obzira na to, da li se radi o slici svijeta (Weltbild) kao predmetnom posmatranju i predmetnom određenju svijeta, ili, pogledu na svijet (Weltanschauung) koji sobom donosi isticanje čulnog doživljavanja i intuitivnog sagledavanja svijeta, sociološka nauka identifikuje i tipizira njihove bitne momente i odnose u ontološko-gnoseološkoj cjelovitosti čovjeka i njegove zajednice.

Šiler je to genijalno formulisao: „Svet je tamo gde ga zapažamo“. Moja formulacija je sociološki preciznija: svijet je sadržan u značenju, značaju i smislu koji mu pridaje čovjek i njegova zajednica.

II. Apriorno-ontološki i gnoseološki konstituenti pogleda na svijet

Sadržani su ovdje svi elementi izvornosti čovjekovog osmišljavanja spoljnog svijeta, i posebno, vlastitog mjesta u svijetu, fizičkog i metafizičkog domena. Centralni momenat, po našem mišljenju, jeste logosna valentnost „apriorno – ontoloških“ i gnoseoloških konstituenti pogleda na svijet.

Logosna valentnost nije apriorno postojeća, već novostvarana kategorija na bazi apriorno – ontoloških i gnoseoloških pretpostavki, u kojoj pored kauzalnih i smisaone – teleološke komponente predstavljaju neophodan uslov

esencijalnog i egzistencijalnog spajanja ljudskih, prirodnih i kosmičkih činioca, u određene, prirodne i društvene cjeline, pa i cjelinu univerzuma i multiuniverzuma. Na djelu je logosna zakonitost metafizike i fizike čitavog univerzuma, pa i čovjeka i njegovog mjesta u svijetu.

Logosna valentnost i principijelnost transcendiraju bilo koji vid racionalnosti i samu racionalnost kao takvu.

III. Jedinstvo subjekta i objekta

U pogledu na svijet, čovjek je uvijek sadržan kao objekat na koji svijet djeluje sa svojim vrijednostima, i kao subjekat koji djeluje na svijet sa svojim vrijednostima. U tom procesu pogled na svijet se sublimiše kao razumijevanje svijeta i samorazumijevanje sopstvenog identiteta sa punom kategorijalno-vrijednosnom sadržajnošću i autonomnošću subjektiviteta zajednice (države) i subjektiviteta građanina.

IV. Generičnost čovjeka i njegove zajednice

Pogledom na svijet, čovjek se izdvaja iz neposrednog sastava prirode, u odnosu na druga živa bića, što čini bitnu komponentu njegove generičke suštine. Pogled na svijet je suštinska potreba i logosna osnova čovjeka i njegove zajednice. Očigledno, pogled na svijet sadrži obuhvatnost, međuzavisnost i istovremenost, ali i nepodudarnost, međusobnu transcendentnost, ontoloških (apriorno ontoloških) i gnoseoloških komponenti.

Gnoseološke komponente imaju funkciju otkrivanja apriorno-ontoloških komponenti čovjeka, prirode i kosmosa-univerzuma.

Puno razumijevanje ove složenosti u sociološkoj operacionalizaciji afirmiše stanovište da se ontološko, kao izvorno odredište, nikad ne može u cjelini obuhvatiti gnoseološkim.

To je momenat koji obezbeđuje neprestanu otvorenost i nedogmatičnost, i ontološkog–izvornog i gnoseološkog–saznajnog. Na toj nepodudarnosti počiva istovremeno, determinizam i indeterminizam svakog konkretnog društva. Na toj osnovi se diferencira kategorija *ljudskosti* u odnosu na kategoriju *humanosti* i njihova sublimiranost u *generičnosti*.

V. Ontološka i gnoseološka sigurnost

Pogled na svijet ispoljava „ontološku sigurnost“ čovjeka u smislu vlastitog doživljavanja stabilnosti *predmetno-materijalnog* okruženja i očuvanja i ispoljavanja *etnokulturnog* identiteta. Tu je uključena i koncepcija svijeta, ali ne kao teorijsko određenje sveta, već u vidu mišljenja o istoriji, kao sastavnog dijela istorije. Time se *istorija* afirmiše kao subjekt koji sa svojom *logosnom valentnošću*, ima ontološku apriornost i time izvjesni uticaj na opredjeljenje čovjeka u njegovom djelovanju, a to znači i formiranju sopstvenog pogleda na svijet (Vukićević, 2005: 38).

VI. Proizvodnja jezika – prirodna potreba čovjeka i njegove zajednice

Pogled na svijet, u cilju ontološko-gnoseološke sigurnosti, nosi sa sobom prirodnu potrebu proizvodnje jezika, ne smo kao sredstva sporazumijevanja, nego i izraza *samorazumijevanja*.

Humbolt: „Proizvodnja jezika je jedna unutrašnja potreba čovječanstva, ne samo spoljšnja za održavanje društvenog saobraćaja, nego potreba koja leži u njegovoj prirodi, za razvitak njegovih duhovnih snaga i za sticanje jednog pogleda na svet do koga čovek može dospeti samo kad on svoje mišljenje dovodi do jasnosti i određenosti saobrazno društvenom mišljenju“ (Humbolt, prema Leković, 1984: 30). Razvitkom jezika razvijaju se duhovne snage čovječanstva koje se sublimiraju u određeni pogled na svijet. Jezik nije samo sredstvo kojim se ulazi u duhovni život, već sam duhovni život. Kroz njega pogled na svijet dobija i svoju subjektivnost i objektivnost. Na tome ja gradim tezu da je čovjekov predak, čovjek i niko drugi. Čovjek od izvora do utoka.

VII. Definisane pojma pogleda na svijet

U izvanrednoj analizi pojma pogleda na svijet, Leković s pravom ukazuje na nedostatke termina *pogled na svijet*, jer „svet postavlja kao nešto prema čoveku, a samog čoveka stavlja u posmatrački odnos prema svetu“ što znači da „termin pogled na svet ostavlja po strani činjenicu da je čovek u svetu, da on predmetni svet preobražava, i da tim praktičnim preobražavanjem spoljnog sveta stvara svoj ljudski svet“ (Leković, 1984: 37).

Zbog toga Leković smatra da je „bolji termin sagledavanje sveta, jer označava delatnost, usmerenost i napor subjekta da misaono ovlada svetom“, kao i termin shvatanje sveta, jer „znači takvo misaono određenje prema svetu koje se uzdiglo na nivo obuhvata sveta i koje je dobilo kvalitet poimanja ili shvatanja sveta“ (Isto).

Za Lekovića je od svih pomenutih termina „najbolji koncepcija sveta, jer koncepcija – od latinskog concipere, znači ne samo zahvatiti i sagledati svet, nego i postići jasno teorijsko određenje sveta i jasnu orijentaciju u svetu . On je bolji po tome što ukazuje na delatni, tj. aktivni momenat u čovekovom misaonom prisvajanju i osmišljavanju sveta ... koncepcija je proces doveden do kraja, tj. cjelovito i skladno osmišljavanje sveta, čovekovog odnosa prema svetu, i čovekovog mesta u svetu“ (Leković, 1984: 37–8).

Lekovićeve analiza razlaže sve bitne momente pogleda na svijet, ali to ne znači da ovaj termin treba mijenjati bilo kojim, koje on predlaže. Pogled na svijet ima punu ontološko-gnoseološku obuhvatnost pristupa svijetu i čovjekovog mjesta u njemu.

U pogledu na svijet je sadržana sva čovjekova fizika i metafizika, stvarnost i vlastita duhovnost i duhovnost društva. Kao što je već rečeno, pogled na svijet predstavlja sublimiranost naznačenih elemenata, determinisanih njihovom *logosnom valentnošću* na određenom stupnju razvoja čovjeka i njegove zajedni-

ce. Pogled na svijet „osposobljava“ čovjeka da djeluje i usmjerava svoje djelovanje u svijetu.

Na osnovu ukupne rasprave možemo izvesti sam siže društvenog fenomena pogleda na svijet: To je teorijski, pojmovno i kategorijalno, sistematizovano saznanje svijeta koje se pokazuje pred samim sobom i iskustveno potvrđuje pred samim sobom, otvoreno ili latentno, ali i pred drugim pogledima na svijet, kao i različitim načinima proizvodnje društvenog života na svim nivoima društvene apstrakcije: od univerzalnog, društveno-sistemskeg, konkretnih društava i svakodnevnog života ljudi.

VIII. Kriza smisla – unutrašnja kontradiktornost pogleda na svijet

Društveno značenje pogleda na svijet sadrži prividnu *unutrašnju kontradiktornost*: obuhvata ljude koji imaju, ali i one koji „nemaju“ svoj pogled na svijet. U svom djelu *Na rubu pameti*, Krleža opisuje situaciju: „pa dobro, čovječe, rekao mi je nedavno jedan od mojih znanaca i drugova kažnjenika koji sjedi ovdje zbog svog „pogleda na svijet“, dobro, čovječe: sve je to logično što vi pričate, ali vi nemate svoj „pogled na svijet“. Istina! Ja nemam svoj „pogled na svijet“, pak sjedim ovdje zato što ga nemam, a i vi sjedite zato što ga imate! Razni razlozi, a ista posledica“ (Krleža, 1938).

Onaj koji ima svoj „pogled na svijet“ i onaj koji nema svoj „pogled na svijet“ u ovom svijetu su iz istog razloga. I jedan i drugi nalaze neki *smisao* svog postojanja u svijetu – smisao ostvarivanja svoje generičke suštine na način vlastitog izbora. Pogled na svijet je odgovor sveopštem besmislu, bolje reći odgovor krizi smisla.

Unutrašnja dijalektika pogleda na svijet proizvodi katarzičnost smisla, i smisao time *transcendira* pogled na svijet. Unutrašnju dijalektiku pogleda na svijet prati i *kriza smisla*, koja neminovno proizvodi i krizu pogleda na svijet.

U savremenom društvu upravo imamo krizu smisla generičkog – ljudskog i humanog postojanja. Savremeni čovjek je pod pritiskom *egzistencijalističkog antropocentrizma, kao negativnog antropocentrizma*, svoj smisao podredio *potrošačkoj kulturi* kao načinu života. To je kultura koja troši sve kao robu, pa i čovjeka kao robu.

Savremeno društvo nije opterećeno mnoštvom pogleda na svijet, već *krizom smisla*.

IX. Kritika marksizma kao teorije pogleda na svijet

Leković skicira sasvim logičan put paralelnog, filofskog i naučnog, formiranja marksističkog pogleda na svijet. Marksistička teorija pogleda na svijet obuhvata novu koncepciju čovjeka, društva i ljudske istorije, shvatanje čovjeka kao generičkog bića, učenje o njegovim suštinskim snagama i problemu otuđenosti, o oblicima njegovog praktičnog potvrđivanja kao generičkog bića, o društveno-istorijskoj prirodi čovjekovoj, i prirodno istorijskom razvoju društva, o generičkoj svijesti i smislu postojanja i mijenjanja svijeta.

Sve su ove konstatacije inspirativne, ali zahtijevaju dalju sociološku operacionalizaciju, teorijsku i metodološku, za razumijevanje tako složenog društvenog fenomena kao što je pogled na svijet. Lekovićevo definisanje marksizma kao *teorije pogleda na svijet svojom inspirativnošću*, otvara niz pitanja:

1. Pitanje oslobođenja istih pretpostavki na kojima se formirao marksistički pogled na svijet, za formiranje drugih pogleda na svijet, i na toj osnovi, izdvaja se kao krucijalno pitanje *interferencija različitih pogleda na svijet*;
2. Ako je marksistički pogled na svijet u službi mijenjanja svijeta, onda i on mora biti tako formulisan sa oslobođenim pretpostavkama za *vlastito mijenjanje*, inače je osuđen na vlastitu dogmatizaciju;
3. Kako prevazići unutrašnju kontradiktornost: na jednoj strani tvrdnja da je razvitak društva *prirodno-istorijski proces*, a na drugoj uvođenje *logike sile*, pozivom na revoluciju;
4. Kako je u marksističkom pogledu na svijet došlo do *dogmatizacije vlastitih pretpostavki*:
 - univerzalni karakter proletarijata;
 - svojine i vlasništva;
 - monopolizacija znanja o društvu;
 - logična posledica: redukovanje marksizma na ideologiju u vidu apstraktne slobode.

X. Teorijsko i iskustveno traganje

Teorijsko i iskustveno traganje drži pogled na svijet neprestano otvorenim: kako i dalje ne znamo šta je to *tamna materija* u kosmičkoj atmosferi, tako isto i dalje ne znamo, šta je to „tamna materija“ u *čovjeku i društvenoj atmosferi*.

Za društvenu atmosferu važi isti princip pogleda na svijet: „*tamne čestice*“ *društvene atmosfere ćemo naći tamo gdje treba da budu (kako tvrdi savremena fizika za kosmos), tamo gdje ih je postavio neki besporedak istorije čovjeka, prirode i univerzuma, kako bi rekao Njegoš.*

Treba otkrivati *logos tog besporetka* koji sleduje zakonitim uspostavljanjem određenih poredaka na principu simetrije i asimetrije.

XI. Sloboda, pravda i pravednost, demokratija i pogled na svijet

U vezi sa tim posebno pitanje se odnosi na relaciju slobode, pravde, pravednosti i demokratije, prirodnog i pozitivnog prava, kao bitnih komponenti svakog pogleda na svijet s obzirom na to da ovi pojmovi nijesu podudarni, ali se uvijek nalaze u određenoj *simetriji* koja održava postojeći način proizvodnje društvenog života.

Ako tvrdimo da je pogled na svijet sistematizovan, koherentno koncipiran odnos, kako u tom slučaju usaglasiti slobodu, pravdu i pravednost, humanost, univerzalnost, kad oni nemaju isti odnos sa ontološko-gnoseološkom cjelinom svijeta?

Univerzalnost obuhvata sve komponente društvenog života: slobodu i neslobodu, humanost i nehumanost, pravdu i nepravdu, demokratiju i nedemokratiju, dobro i zlo. To znači, da pogled na svijet mora sadržavati ove *protivrečnosti svijeta* koje se ispoljavaju u *specifičnim simetrijama*, s obzirom na pojedine nivoe društvene apstrakcije i značaj, značenje i smisao koji im se pridaje na tim nivoima. Simetrija se zasniva na kvalitativnim, a ne kvantitativnim – gradualnim komponentama društvenog života i kao takva predstavlja *mjeru predmetnog racionalizma*.

Osjećajući ovaj problem, Leković dodatno razlaže svoje stanovište: „Konceptija sveta predstavlja i modus integralnog razotuđenja, tj. izmirenja čoveka i sveta; čoveka i prirode; čoveka i prirodno-istorijskog procesa; izmirenje individualnog i generičkog života samog čoveka; stvaranja autentičnog ljudskog sveta i samostvarenje čoveka u svetu koji sam stvara“ (Leković, 1984: 58). Ovdje se ukazuje na sve protivrečnosti svijeta – ontološke i gnoseološke – i mjesta čovjeka u svijetu i time oslobađa marksizam dogmatizacije.

XII. Protiv totalizacije svijeta

Modus vivendi prevladavanja ovih protivrečnosti ne može biti u pogledu na svijet u vidu totalizacije svijeta. U ovim protivrečnostima i njihovom prevladavanju su suštinski izvori pogleda na svijet.

Leković ukazuje na nužnost univerzalnog u biću čovjeka i biću njegove zajednice: „Pogled na svet, tačnije konceptija sveta, predstavlja totalizaciju sveta. Totalizacija je neophodna, jer svet i postoji ne samo u formi određenog totaliteta, nego se i održava blagodareći tome što postoji kao svojevrsni totalitet – struktuirana celina... povezanost posebnih delova... posredstvom takve strukturalne organizovanosti iz haosa je mogao postati kosmos“ (Leković, 1984: 58).

Međutim, generičnost čovjeka i njegove zajednice ne podliježu nikakvoj totalizaciji, sem u vidu Marksovog istorijskog totaliteta. U asimetričnoj dinamici rađaju se i takvi pogledi na svijet koji afirmišu totalizaciju svijeta u vidu uspostavljanja monopola pojedinih istorijskih totaliteta, od čega nije imun ni sam marksizam.

XIII. Metod istraživanja – transformisana teorija

Metod istraživanja koji nije zasnovan na teorijskim saznanjima, znači raskid sa naukom i sa iskustvom.

Naprijed dati, teorijski identifikovani, sadržaji pogleda na svijet, predstavljaju osnov metodološkog pristupa u istraživanju društvenog fenomena pogled na svijet.

Vidjeli smo da se, u svim teorijskim određenjima pogleda na svijet, na ovaj ili onaj način, podrazumijeva susret *logosnog i istorijskog*, kao reflektujućeg apriorno-ontološkog. Leković to operacionalizuje u sledećem: način kako

se tumači povezanost stvari i smisao postojanja, emocionalni i aksiološki odnos prema svijetu, obuhvata ne samo znanja o kosmosu nego i vrednovanja, doživljajne poretke vrednosti, po njihovom rangu, oblikovanje života, cjelokupan pogled na svijet sa određenog stanovišta, globalna reakcija individue prema univerzumu sa stanovišta inteligencije, afektivnosti i akcije, koncepcija svijeta i života jedne individue ili grupe u jednom istorijskom momentu, način viđenja stvarnosti i odnosa prema stvarnosti i na kraju posledica koje proizvodi ili će proizvesti takav odnos prema svijetu (Leković 1984).

Na bazi ove operacionalizacije pogleda na svijet, sociološko istraživanje obuhvata ontološko-gnoseološku poziciju čovjeka, a to znači *ontologiju ljudskog* u svim dimenzijama – pozitivnim i negativnim. Sve to prati otvorena pozicija gnoseološkog pristupa u stvaranju pogleda na svijet i svim dimenzijama refleksivnosti konstituirajućih faktora, koja svojom humanosti predstavlja kultivisanje ljudskog.

Bez ovog spoja ne možemo identifikovati karakter simetrije određenog pogleda na svijet kao izraza generičke suštine čovjeka i njegove zajednice.

XIV. Pogled na svijet – utopija čovjekovog postojanja

Pogled na svijet može biti samo *utopija čovjekovog postojanja*, koju čovjek cjelinom svog društvenog bića, prima kao zadatak i cilj vlastitog ostvarivanja ili odbacuje ako mu se nameće kao vid totalizacije. *Univerzalnost* jeste okvir generičke suštine čovjeka, ali ona univerzalnost koja izvire iz posebnosti ljudi i njihovih zajednica sa neumitnim *afirmisanjem vlastitog identiteta*.

U tom smislu, pogled na svijet znači *humano-etički katalizator* karaktera društvenih odnosa, institucija i organizacija sa stanovišta *etičke katarze smisla* u ostvarivanju generičke suštine čovjeka i njegove zajednice.

XV. Pogled na svijet: afirmacija ljudskog postojanja

Sa stanovišta naučnog i praktičnog izbavljenja generičke suštine čovjeka i njegove zajednice, fenomen pogleda na svijet danas je aktuelniji nego ikada do sada.

Akademik Dragutin Leković je u tom pogledu na naučnom skupu 1978. U organizaciji CANU, sa svoja dva referata vrhunskog, filozofskog i naučnog dometa, dao trajano vrijedan doprinos, kako u teorijskom, tako i u metodološkom pogledu. Leković zaključuje: „Odredba smisla čovjekovog postojanja nije samo završna, nego i najviša odredba čovjeka sa stanovišta koncepcije sveta. U tom smislu ona je probni kamen pogleda na svet i svake koncepcije sveta. Za nju treba reći: Hic Rhodus, hic salta“ (Leković, 1984).

Tema pogled na svijet, sa stanovišta naučnog i praktičnog ovaploćenja generičke suštine čovjeka i njegove zajednice, napominjem, generičke suštine, danas je još aktelnija nego 1978. godine, jer su nade čovjekove sve više usmjerene na budućnost života na drugim planetama. U tom smislu je veoma

aktualno pitanje Konstantina Eduardoviča Ciolkovskog, pionira kosmonautike: „Zemlja je kolijevka čovječanstva – ali, ko bi želio da uvijek ostane u kolijevci?“ Ali to prati još aktualnije pitanje: Šta će biti sa čovjekom ako iskoči iz svoje kolijevke?

Zato predlažem, da Filozofski fakultet organizuju naučni skup, u toku 2019. godine, na temu *Pogled na svijet i kriza smisla danas*, posvećen Akademiku Dragutinu Lekoviću .

L i t e r a t u r a

Krleža, M. (1938). *Na rubu pameti*. Zagreb: Naprijed.

Leković, D. (1984). *Pojam pogleda na svijet*. Titograd: CANU.

Vukićević, S. (2005). *Sociologija / filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*. Beograd: Plato / Nikšić: Filozofski fakultet.